

3667.

h. y. u. e. n. y. h. y.

Yupomhina G. p. l. y. e.

1319

891.71

p-85

p. 1898

91.71-
h-85

Ի Վ Ա Ն Ո Վ Ի Չ

124

ՎԱՐԺՈՒՀՈՒ ԵՐԱԶԸ

Թարգմ. առևտրից

Լ. ԹԱԴ.

ՀՐԱՏ. ՄԱԿ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

2003

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Վրաց Հրատ. Ընկ. Ս. Տիպոգր. Груз. Изд. Т—ва.
1898

2011

01 21-
h- 85 47

Ի Վ Ա Ն Օ Վ Ի Չ

ՎԱՐԺՈՒՀՈՒ ԵՐԱԶԸ

Թարգմ. ռուսերէնէն

Լ. Թ Ա Դ.

ՀՐԱՏ. ՄԱԿ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Վրաց Հրատ. Ընկ. ||| Типогр. Груз. Изд. Т—ва.
1898

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 26 февраля 1898 года.

ՎԱՐԺՈՒՀՈՒ ԵՐԱԶԸ

Ուրախ սկսուեց Մարիա Իվանովնայի համար նրա ուսումնարանի յօբելեանի օրը: Մաղթանքից յետոյ աշակերտների և աշակերտուհիների երգեցիկ խումբը երգեց. յետոյ ուսումնարանի լարգոյ հոգաբարձուն, — որ պաշտօնաթող մի կապիտան էր, — յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը Մարիա Իվանովնային նրա «անխոնջ աշխատութեան համար յօգուտ ժողովրդական լուսաւորութեան»: Աշակերտուհիները նոյնպէս ուրախ էին. նրանք ճուղողովմ էին, ինչպէս ճնճողուկները գարնանային առաւօտը: Օրիորդը ինքն էլ ուրախ էր:

Տասն և հինգ տարի է, որ նա վարժուհութիւն է անում, ուր միայն կարելի է, և՛ օրիորդական գիմնադիայում, և՛ սկզբնական ուսումնարանում. ունի և՛ շատ մասնաւոր դասեր: Նա աշխատակցում է և ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովին, և՛ մանկավարժական ընկերութեան, և՛ գրադարանական յանձնաժողովին: Ու-

սուղջական գործունէութեան մէջ է նրա ողջ կեանքը, նրա ուրախութիւնը և պարծանքը: Օրիորդը վերադառնում էր տուն այն հաճելի գիտակցութեամբ, որ նրա գործունէութեան համար «սրտագին շնորհակալութիւն կը յայտնի նրան ռուս ժողովուրդը»:

Պարզ և տաք օրը ներդաշնակ էր նրա տրամադրութեան հետ: Մի յիշողութիւն միայն սևեմովի պէս երևան եկաւ նրա կենսութեան տրամադրութեան մէջ: Նա մտաբերեց ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովի վերջին նիստը: Ներկայ էր այդ նիստին և մի նոր անդամ—մի մաշուած, բարձրահասակ վարժուհի, որ եկել էր գիւղից: Նա առաջարկեց կարգաւ ժողովրդական ուսումնարանների մասին գրուված լրագրական այն յօդուածը, որի մէջ ասվում էր, թէ վերջին ժամանակակից ուսուցիչները և վարժուհիները այնքան սահմանափակել են իրանց հայեացքը դէպի ուսումնարանի բուն նպատակը, որ մըտաւոր զարգացման կենդանի գործը վերածել են գրագիտութիւն ուսուցանելուն՝ սոսկ գրագիտութեան համար:

Այդ յօդուածը վրդովեց մասնաժողովի անդամների խաղաղ տրամադրութիւնը, ինչպէս աններդաշնակ մի ձայն խանգարում է երաժշտական խաղաղ մելոդիան: Գիւղական վարժուհին ասաց, որ

յօդուածում արտայայտած միտքը մի դառն ճշմարտութիւն է: Ամենքը միասին տաք-տաք նրա դէմ էին խօսում. նրան ապացուցանում էին, որ առաջնորդող յօդուածի հեղինակը յոռետես է, որ այդ զրպարտութիւն է, որովհետեւ ուսուցիչները և վարժուհիները իրանց գործը տանում են, ինչպէս հարկաւոր է:

Եւ այժմ յանկարծ Մարիա Իվանովնան մտաբերեց այն նիհար վարժուհուն և լրագրական մերկացնող յօդուածը, որից փոքր ինչ խանգարուեց նրա ուրախ տրամադրութիւնը:

Նա եկաւ տուն և պառկեց հանգստանալու: Երբ նրա մտքերը սկսեցին արդէն ընկղմուիլ քնի սև ալիքների մէջ, նոյն անհաճոյ յիշողութիւնը կրկին երևան եկաւ:

Յանկարծ Մարիա Իվանովնան իրան տեսաւ մի բազմամարդ ժողովում:

— Կարճես, դատարանի դահլիճ է սա, մըտածեց նա. բայց այս քնչ տարօրինակ բան է. գիւղացիները նստած են այնտեղ, ուր պէտք է լինեն դատաւորները:

Արդարեւ դատաւորի սեղանի առաջ նստած էր մի սպիտակամորուս գիւղացի, որ թերթում էր իւր առաջ դրուած «գործը»: Նրա կողքին նստոտած էին դարձեալ գիւղացիներ, որոնցից մէկը՝ գնչուի տիպով, թուխ մազերով մի մարդ էր, միւսը՝ շիկահեր, կապտագոյն ուրախ աչքերով: Դատախազը—երի-

տասարդ և գեղեցիկ մի մարդ՝ դարձեալ գիւղացի էր. երդուեալ դատաւորները՝ նոյնպէս:

—Այս ինչ տարօրինակ բան է, մտածում էր Մարիա Իվանովնան. նրանց դէմքի վրա նկատելի էին ոչ «բթամիտ համբերատարութիւն» և ոչ էլ «մշտական վախ». սրանք գեղջուկներ են, բայց տեսէք թէ ինչպիսի ինտելլիգենտ արտայայտութիւն ունին նրանց դէմքերը:

Նա աչքը դարձրեց դէպի այն նստարանները, ուր հասարակութիւնն էր նստած:

Ինչքան ծանօթներ կան...: Բոլոր վարժուհիներն էլ ժողովուրդ են. ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովի բոլոր անդամները՝ նոյնպէս. ահա՛ գիւղական մաշուած վարժուհին, ահա՛ և անհաճոյ յօգուածի հեղինակը: Յանկարծ Մարիա Իվանովնան նկատեց, որ բոլորի հայեացքները ուղղուած էին դէպի իւր կողմը: Այդ ընդհանուր ուղղորդութեան առաջ նա իրան շատ վատ զգաց և կարմրեց:

—Ինչո՞ւ ինչնով այսչափ հետաքրքրվում են և ո՞ւմ արդեօք պիտի դատեն այս գեղջուկները, մտածեց նա, և այժմ միայն նկատեց, որ ինքը նստած է մեղադրեալների նստարանի վրայ, իսկ նրա ծանօթ երդուեալ հաւատարմատարը դառնալով դէպի նա՝ շշնջաց. «ես պէտք է պաշտպանեմ ձեզ, բայց յոյս չունիմ, որ արգարացնեն»:

Մարիա Իվանովնան ապշեց: Նրան, որ ամե-

նափոքրիկ յանցանք չէ զգում իւր մէջ, պէտք է դատեն, այդ բաւական է, դեռ յոյս էլ չը կայ, որ նրան արգարացնեն... Վրդովմունքը, իբրև հետևանք սարսափելի անյայտութեան, ամբողջովին տիրեց նրան:

Ծերուկ նախագահը բարձրացրեց գլուխը:

—Խորին վշտով համակուած՝ պէտք է յայտնեմ, որ դուք յանձնուած էք ժողովրդական դատին, արտասանեց նա Մարիա Իվանովնայի վրայ նայելով:

Այդ ձայնը դատաւորի սառն ձայն էր. խօսողը աւելի նմանում էր մի հօր, որ դառնացած էր իր սիրելի աղջկայ գործած յանցանքով:

—Ես պիտի դատուեմ... դա մի վրդովեցուցիչ թիւրիմացութիւն է, կրակ կտրած պատասխանեց Մարիա Իվանովնան:

—Գժաղդաբար թիւրիմացութիւն չը կայ, հեղութեամբ պառասխանեց նախագահը. դուք մեղադրվում էք այն բանում, որ չէք կատարել— իբրև կրթուած մարդ—ձեր՝ դէպի տգէտ ժողովուրդը ունեցած պարտաւորութիւնները:

Մի քանի վայրկեան Մարիա Իվանովնայի լեզուն կապուեց զարմանքից:

—Ես բողոքում եմ այդ անարդարութեան դէմ, խօսեց նա յուզմունքից խեղդուած ձայնով. ես ապրում եմ միայն նրանով, որ գործում եմ ժողովրդի լուսաւորութեան համար... Եւ դէպի

Ժողովուրդը ունեցած իմ սիրոյս համար այժմ ինձ կամենում են դատի ենթարկել.... Դա մի վրդովեցուցիչ, սև ապերախտութիւն է....

Նախագահը թոյլ տուեց նրան իր ուզածը ասել, յետոյ նոյն հեզ և տխուր ձայնով արտասանեց.

— Դուք տաքացաք առանց իմանալու թէ բանը ինչումն է։ Այս ըուպէին ինքներդ էլ կը համոզուէք, որ ձեր բարկութիւնը և յանդիմանութիւնները դէպի ժողովուրդը՝ նրա ապերախտութեան առթիւ՝ միանգամայն անարդար են։ Ձէք հաճիլ, արդեօք, մասնակցելու ճշմարտութիւնը լուսաբանելուն, նախօրէն հրաժարուելով այն մըտքից, որ դուք անսխալական էք։

— Խօսեցէք, ես լսում եմ... ասաց Մարիա Իվանովնան։

— Դուք մեղադրվում էք այն բանի մէջ, շարունակեց նախագահը, որ վարժուհի լինելով՝ չէք ընթացել այն ճանապարհով, որ ցոյց է տալիս մանկավարժութիւնը։ Մի անգամ ոտ դնելով գիշումների սայթաքուն ճանապարհի վրայ, դուք փոքր առ փոքր իւրացրել էք ժողովրդական ուսումնարանի վերաբերութեամբ մի հայեացք, որ շատ որոշ կերպով արտայայտվում է ձեր սեփական բառերով՝ «գոնէ մի բան»։ Ի նկատի առնելով, որ մանկավարժը, գործունէութեան այդպիսի նշանաբան ունենալով՝ չէ կատարում իւր ուղղակի պարտականութիւնը, որ ժողովրդական կրթութեան գործում

հաշտուիլ այդ «գոնէ մի բան»-ի հետ՝ չէ նշանակում սիրել ժողովուրդը, — դատարանը մեղադրում է ձեզ անտարբերութեան համար, որ դուք արտայայտել էք դէպի ժողովրդական այն մեծ կարիքը, որ նա ունի ուսման մէջ, անտարբերութիւն, որ արտայայտվում է ձեր — ինչպէս վարժուհու — պարտաւորութիւնների սխալ կատարելու մէջ։

— Ես մեղաւոր չեմ համարում ինձ, խստութեամբ պատասխանեց օրիորդը։

Նախագահը հոգոց քաշեց և ասաց.

— Դատարանը պիտի դիմէ վկաների հարց ու փորձին, քանի որ մեղադրուողը իրան մեղաւոր չէ ճանաչում։

Դահլիճը լցուեց Մարիա Իվանովնայի նախկին աշակերտներով և աշակերտուհիներով։ Նրանց մէջ կային և՛ գիւղացիներ, և՛ քաղաքացիներ, և՛ կալանաւորներ, և՛ պճնազարդ տիկիներ։ Օրիորդը նկատեց իրան համակրող շատ հայեացքներ և դրանից նրա սիրտը թեթեւացաւ։

— Նրանք անշուշտ կը հերքեն այս զգուշի, ասոր մեղադրանքը, մտածեց նա և ուրախացաւ, երբ նախագահը դուրս կանչեց նրա սիրելի աշակերտուհիներին մէկին։

— Ի՞նչ կասէք դուք մեղադրուողի մասին, իբրեւ վարժուհու, հարցրեց նա։

— Ի՞նչ կասեմ. — սկսեց խօսել մեծ ոգևորութեամբ մատաղահաս տիկինը, — կասեմ այն, ինչ

որ ասում են ամենքը... Մարիա Իվանովնան շր-
նորհալի վարժուհի է: Այսքանը չէ միայն: Նա
վարժուհու իդէալ է. ամբողջ քաղաքն էլ նոյնը
կասի ձեզ: Նա մի րոպէ հանգստութիւն չունի...
Նա իւր անձը ամբողջովին նուիրել է լուսաւորու-
թեան վեհ գործին... Նրա սիրտը եռում է դէպի
ժողովուրդը ունեցած սիրով. նա ապրում է այդ
սիրով... Նա այնքան բարի է... այնքան սիրող...

— Ներեցէք, որ ընդհատում եմ ձեզ, ասաց
նախագահը. — դատարանը խնդրում է ձեզ մէջ բե-
րել փաստեր, որոնք ցոյց տալին մեղադրուողի ար-
ժանաւորութիւնները, որպէս վարժուհու:

— Ես արդէն ասացի, որ օրիորդը շատ լաւ վար-
ժուհի է, պատասխանեց տիկինը բարկանալով, որ
ընդհատեցին նրա խօսքը, որ կարկտի պէս թափ-
վում էր նրա բերնից:

— Այո՛, բայց հարկաւոր են ձեր այդ կարծի-
քը հաստատող ապացոյցներ:

— Ա՛խ, ինձ չեն հաւատում... տնօրինակ
բան: Երբ ես մի բան ասում եմ, ուրեմն ճիշտ
է...: Մարիա Իվանովնան դէպի մեզ եղել է միշտ
բարի... Նա մեզ չէր պատժում. միշտ մեզ տանում
էր զբօսնելու, ցոյց էր տալիս պատկերներ, հե-
տաքրքիր պատմութիւններ էր անում. նրա մօտ
ուսում առնելը այնքան հեշտ էր... Մենք նրա
հետ ցրուցում էինք, ինչպէս մեր ընկերուհու հետ...
Մի խօսքով նա ամենալաւ վարժուհին է: Դատա-

ւորները ինձ չեն հաւատում, — այդ ինձ զարմաց-
նում է... ամեն մարդ հաւատում է իմ խօսքին...
Ես զարմանում եմ թէ ինչու...

— Թոյլ տուէք ինձ մի հարց, ընդհատեց նրան
դատախազը իւր հաճելի ձայնով. Մարիա Իվանով-
նան սովորացրել է ձեզ քննադատաբար մտածել:

— Քննադատաբար մտածել, — բացականչեց
վկայող տիկինը բարկութեամբ, ահա թէ ինչ բանի
մէջ էք ուզում նրան մեղադրել... Զրպարտութիւն
է, զգուշիկ զրպարտութիւն է այդ: Երբէք Մարիա Ի-
վանովնան այդպիսի գործով չի պարապել...: Քննա-
դատաբար մտածել: Մարիա Իվանովնան, այս ամե-
նաբարի հոգին, այս հրեշտակի սիրտը այդպիսի մի
չարիք չի սերմանի... Տէ՛ր Աստուած... Եւ այդ ո՞վ
է, որի լեզուն զօրել է նրան այդպիսի յանցանքի մէջ
մեղադրել...: Ահա թէ ինչ կասեմ ձեզ. մի ժա-
մանակ ամուսինս քիչ էր մնացել, որ սկսէր քննա-
դատաբար մտածել... Նրա բաղդից է, որ ամուսնա-
ցաւ ինձ հետ. ես շատ շուտով հանեցի նրա գլխից
այդ լիմարութիւնը, թէ չէ ով գիտէ, ինչ կը պատա-
հէր...: Օրիորդը քննադատաբար մտածել է սովո-
րեցնում...: Ով այդպիսի բան ասի, ես նրան լիբը
ստախօս կանուանեմ... Ես կը թքեմ նրա անամօթ
երեսին, Աստուած է վկայ...: Այդ հրեշտակի սիր-
տը, այդ...

— Բաւական է, ասաց նախագահը:

Բայց տիկինը չըկարողացաւ միտնադամից կանչ առնել, ինչպէս երկաթուղու սրարշաւ գնացքը:

— Քննադատաբար մտածել... կրկնում էր նա. մարդկային սերնդի թշնամին միայն կարող է քննադատաբար մտածել. և նա այդպէս է անում, որ կորցնի մարդկանց... բայց որ Մարիա Իվանովնան էլ, է՛հ. ի՛նչ էք ստում...

— Բաւական է. դատաւորները շատ շնորհակալ են ձեզնից, որ դուք այդպէս չեք կերպով օգնեցիք նրանց ճշմարտութիւնը գտնելու, ասաց նախագահը:

Բայց վկայող տիկինը ուզում էր շարունակել այդ օգնութիւնը, այն ժամանակ մօտեցաւ նրան նրա ամուսինը և ասաց.

— Բաւական է, դատարանը խնդրում է քեզ լռել:

Նա դժգոհութեամբ նստեց իւր տեղը և փնթփնթաց:

— Ինչ անկիրթ են... թոյլ չեն տալիս ասելիքս վերջացնեմ... իսկոյն երևում է, որ ռամիկներ են...

Նախագահը դուրս կանչեց մի նիհար և շիկահեր օրիորդի, որի դէմքը վախ էր արտայայտում:

— Սովորեցնում էր ձեզ մեղադրուողը քննադատաբար մտածել, հարցրեց նրան դատախազը:

— Ա՛խ, ո՛չ. և ես դրա համար շատ շնորհակալ եմ նրանից: Թոյլ առողջութիւն ունեցողի հա-

մար մտածելը շատ վնաս է: Ես վաղուց թոքախտից մեռած կը լինէի, եթէ սկսէի քննադատաբար մտածել:

— Բայց գուցէ, մէջ մտաւ վարժուհու փաստաբանը, մեղադրուողը միայն ձեզ չի սովորացրել քննադատաբար մտածել, ի նկատի առնելով ձեր թոյլ առողջութիւնը. միւս աշակերտուհիներին գուցէ...

— Ոչոքի նա այդպիսի բան չի սովորացրել, ընդհատեց նրան վկան:

— Իվանով, ինչո՞ւ դուք կալանաւորի շորեր ունիք հագած, հարցրեց նախագահը մի նոր վկայի:

— Դատաստանական քննութեան տակ եմ գրտնվում, խուլ ձայնով պատասխանեց Իվանով:

— Ի՞նչ գործի պատճառով:

— Այն պատճառով, որ ես սպանեցի կախարդ կնոջը. նա մեր ամբողջ շրջակայքի կովերը կոտորում էր, հարկաւոր էր գիւղի շահերը պաշտպանել:

— Դուք եղել էք աշակերտ մեղադրուողի մօտ:

— Այո՛, օրիորդը ինձ դաս է տուել: Բարեօրիորդ է... ոչինչ վատ բան չի կարելի ասել նրա մասին... Հետաքրքիր պատմութիւններ էր կարդում:

— Զէք լիշում այդ պատմութիւններից որ և է մէկը:

— Ինչպէս չէ... կարդում էր մի դարբնի մասին, որ սատանայի վրայ նստած գնում էր մի աղջկալ համար կօշիկներ բերելու:

—Ասացէք, խնդրեմ,—խօսեց պաշտպանը,— երբ որ օրիորդը կարդում էր ձեզ մօտ այդ պատմութիւնը, նա ի հարկէ (նա շեշտեց այս բառը), բացատրում էր ձեզ, որ սատանայ չը կայ:

—Ի՞նչպէս կարելի է, աշխուժութեամբ վրայ բերեց վկան, այսչափ խելօք օրիորդը մթթէ այդպիսի յիմարութիւն կոսի, թէ սատանայ չը կայ... Եթէ սատանայ չը լինէր, կախարդ էլ չէր լինի և այն ժամանակ ես էլ բանտում նստած չէի լինի:

Կանչեցին մի ուրիշ վկայ— երիտասարդ հիւսն էր նա:

—Դուք յաճախում էիք ժողովրդական դասախօսութիւններին:

—Յաճախում էի, բայց լետոյ թողեցի:

—Ինչո՞ւ:

—Նրա համար, որ այս օրիորդը (նա ցոյց տուեց Մարիա Իվանովնայի վրայ) կարդում էր ոչ իսկական գրքեր:

—Ո՞ր գրքերն էք դուք ոչ-իսկական անուանում:

—Ոչ-իսկական գրքեր՝ գիւղացիների գրքերն են, պատասխանեց հիւսնը ծաղրելով. այն գրքերը, որոնք գիւղացիների համար են նշանակուած, բայց իսկական գրքերը ձեր՝ պարոններիդ գրքերն են: Եթէ իսկական գիրքը օրիորդը կարդայ, նրա համար այդ օգտաւէտ կը լինի, իսկ եթէ գիւղացին կամ նրա կինը կարդան՝ նրանց կը վնասի: Օրինակի համար այսպէս ասեմ. եթէ օրիորդը նարինջ

ուտի, այդ նրան բաւականութիւն կը պատճառի, իսկ եթէ նարինջը տաք իմ Մատրեօնային, նրա փորը կը ցաւի, մինչդեռ խաշած տանձը նրա համար շատ օգտակար է:

Ուրախութեան մի քրքիջ անցաւ հասարակութեան մէջ:

—Բայց որովհետեւ օրիորդը գիւղացիների համար շատ է հոգս քաշում, այդ պատճառով էլ նա իսկական գրքերը նրանց մօտ չի կարդում, որ չը վնասուին:

—Իսկ դուք քնչպէս իմացաք, որ օրիորդը ձեզ մօտ կարդում է ոչ-իսկական գրքեր, հարցրեց դատախազը:

—Շատ հասարակ կերպով: Մի պարոնի համար սեղան էի շինել. երբ տարայ՝ նրա մօտ տեսայ շատ գրքեր: Խնդրեցի, և նա տուեց ինձ մի հատ: Կարդացի և հասկացայ, որ Մարիա Իվանովնան լաւ օրիորդ է, բայց մեզ համար լաւ գրքեր չի կարդում: Այն ժամանակից սկսած ես ժողովրդական դասախօսութիւններին այլ ևս չեմ յաճախում, այլ այն պարոնից գրքեր եմ վերցնում կարդալու:

Ծանրութեամբ մօտեցաւ սեղանին մի նոր վկայ— ժողովրդական դասախօսութեանց մասնա-ժողովի նախագահը:

—Բացատրեցէք, խնդրեմ,—ասաց դատախազը,—ինչ նպատակի է դիմում ժողովրդական դա-

սախօսութեանց ձեր մասնաժողովը, և քնն դեր է կատարում նրա մէջ մեղադրուողը:

— Իմ նախորդը արդէն պատասխանեց այդ հարցին: Ծաղրելով նա մատնացոյց արեց գրքերի երկու տեսակի բաժանուած լինելու վրայ— գիւղացիների և պարոնների: Փաստօրէն նա իրաւ է, բայց սխալ պարոնների: Փաստօրէն նա իրաւ է, բայց սխալ վում է նա փաստի գնահատութեան մէջ: Մենք՝ այսինքն ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովը՝ շատ լուրջ կերպով ենք վերաբերվում գրքերի այդպիսի բաժանման, գտնելով նրա մէջ խորին միտք: Հազիւ թէ կարեւոր լինի ապացուցանել, որ ժողովրդի համար վնասակար է կարգաւ այն գրքերը, ինչ որ մենք ենք կարգում: Եթէ այդպէս չը լինէր, չէր ծագել այն հարցը, թէ «ինչ պէտք է կարգայ ժողովուրդը», այլ կը կարգայինք նրա համար այն, ինչ կարգում ենք մենք: Մինչդեռ մանկավարժական ամենալաւ ուժերը այդ հարցն են մշակում, և ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովի (որի նախագահը լինելու պատիւն ունիմ) ամբողջ գործունէութիւնը կայանում է հէնց նրա մէջ, որ որոշի թէ ինչն է կարելի կարգաւ ժողովրդի համար, և ինչը չը պէտք է կարգաւ: Կրկնելով նախորդ վկայի համեմատութիւնը՝ ես ամենայն լրջութեամբ յայտարարում եմ, որ մենք մեծ խնամքով հետևում ենք, որ չը լինի թէ պատահաբար կամ մի այլ կերպով Մատրեօնան ուտի նաւին՝ խաշած տանձի փոխարէն: Նրա քննին է պէտք

նարինջը... բաւական է մատնացոյց անել յիշեալ մրգերի գնի տարբերութեան վրա, որ իսկոյն նկատելի լինի այն վնասը, որ կառաջանայ, եթէ Մատրեօնան նարնջի համը առնի: Եթէ նարինջը նրա դուրը գայ, խաշած տանձով նա այլ ևս չի բաւականանալ... իսկ նարնջի համար նա փող չունի. այդպիսով նա դժգոհ կը լինի իւր ներկայ դրութիւնից և նրա կեանքը կը թունաւորուի...: Սակայն պիտի նկատեմ, որ մեր մասնաժողովը դէպի ժողովուրդը ունեցած իւր հոգացողութեամբ այնպիսի ծայրայեղութիւնների մէջ չէ ընկնում, ինչպէս ուրիշ մասնաժողովներ: Այսպէս օրինակ, անցեալներում մենք քննում էինք Տամբով քաղաքի ժողովրդական դասախօսութեանց մասնաժողովի մի որոշումը, որով նրանք Տօլստօյի «Երկու ծեր» վերնագրով պատմութիւնը վնասակար էին համարել ժողովրդի համար: Մենք տասը ձայնի առաւելութեամբ—այդ թւի մէջ և՛ Մարիա Իվանովնան,— ընդդէմ չորսի որոշեցինք, որ Տամբովի մասնաժողովի վճիռը ներկայ դէպքում սխալ է, որովհետեւ նրանց երկիւղը, թէ գիւղացիները «Երկու ծերը» կարդալուց յետոյ կը դադարեն սրբավայրերը յաճախելուց՝ բոլորովին անհիմն է:

Վկան մօտեցաւ փաստաբանի սեղանին, շնորհով ածեց բաժակը, խմեց, հազաց և ապա շարունակեց.

— Անցնում եմ այժմ ժողովրդական դասա-

խօսութեանց մասնաժողովի անդամների բնորոշման: Մեծամասնութիւնը—ինչպէս և ուրիշ մասնաժողովների մէջ—անձայն է, և ես խրդմտանքով խօսելով, պիտի վկայեմ, որ մանէկէնների դերը նրանք կատարում են ամենայն ճշտութեամբ: Ունինք մի հռետոր, որ ի չարն է գործ դնում մեր համբերութիւնը. կան և մի-երկու անդամներ, որոնք խօսում են չափաւոր կերպով, իսկ ինչ վերաբերում է Մարիա Իվանովնային, պէտք է ասել, որ նա խօսում է քիչ, բայց գործում է ամենից շատ: Կարգում է ժողովրդական լսարանում, կազմում է նիստերի արձանագրութիւնները, կազմակերպում է ներկայացումներ և այլն:

—Ասացէք, խնդրեմ, — հարցրեց դատախազը, — ինչպէս է վերաբերվում մեղադրուողը դէպի ուսուցիչների այն պարտաւորութիւնը, որի համաձայն նրանք պէտք է աշխատեն արմատախիլ անել ժողովրդական նախապաշարմունքները:

—Կոշտ-կոպիտ նախապաշարմունքների դէմ նա կարեւոր է համարում կռուել. այսպէս օրինակ, նա ոչ մի առիթ ձեռքից բաց չի թողնում հերքելու ժողովրդական այն սնոտիապաշտութիւնը, որ իբր թէ երկիրս յենվում է վիշապի մէջքի վրայ այդ նպատակով էլ նա ամենից յաճախ կարգում է երկրի մասին. իսկ մի որոշ կարգի նախապաշարմունքների նա չի մօտենում ամենեւին,

ենթադրելով որ ժողովրդին նրանցից զրկելը կարող է նրան տանջանք պատճառել:

—Իհարկէ... Մատրեօնան կսկսի լաց լինել խաշած տանձի համար, բացականչեց հիւսնը:

—Անցեալ տարի ձեր գիւղում բերք չեղաւ, հա՛, հարցրեց դատախազը նոր վկային:

—Այո՛, չեղաւ:

—Ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ պատճառներից է առաջ գալիս անբերրիութիւնը:

—Յայտնի բան է, թէ ինչ է պատճառը. Աստծուն բարկացնում ենք... Եթէ քրիստոնէի պէս ապրենք, այն ժամանակ անբերրիութիւն էլ չի լինի:

—Դուք Մարիա Իվանովնայի աշակերտն է՞ք եղել:

—Այո՛, սովորել եմ... բարեսիրտ օրիորդի մօտ:

—Ես ուրիշ հարց չունիմ այլ ևս:

—Ես ունիմ, յայտնեց պաշտպանը: Ասացէք ինձ, վկայ, Մարիա Իվանովնան, ի հարկէ, բացատրել է ձեզ, թէ ինչ միջոցներով կարող է ժողովուրդը թեթեւացնել իր կարիքները:

—Մի՞թէ օրիորդը գիտէ այդ բանը:

—Գիտէ:

—Ուրեմն գաղտնիքը իրա համար է պահել. ոչինչ չի ասել:

—Ներկայ դատաւարութեան նպատակը, — քսկսեց դատախազը փափուկ, սրտառուչ ձայնով, — միայն ճշմարտութիւն գտնելն է: Ես կաշխատեմ

իմ ճառի մէջ անկողմնապահ լինել, բայց չեմ կարող անդգայ լինել ժողովրդի գործը պաշտպանելիս: Ես պիտի խօսեմ սիրոյ ամենաբարձր տեսակի՝ հասարակական սիրոյ մասին, այն սիրոյ, որ տաճում է ինտելիգենցիան դէպի ժողովուրդը: Ես կուզենայի, որ իմ արտայայտած մտքերը ընդունվէին ոչ միայն խելքով, այլ և՛ սրտով, որովհետև դադափարները այն ժամանակն են միայն բարերար հետեանք ունենում, այն ժամանակն են միայն մարդու ընթացքը ղեկավարում, երբ նրանք տիրապետում են մարդու զգացմունքներին: Սակայն նպատակիս հասցնող ճանապարհի վրայ կայ մի ծանրակշիռ խոչընդոտ: Մեր հասարակական զգացմունքները այնքան թույլ են զարգացած, որ ես դժուարանում եմ յուսալ, թէ առանց հարկաւոր նախապատրաստութեան, իմ խօսքը կընդունուի բաց սրտերով. այդ պատճառով ես կսկսեմ մի նմանողութիւնից, վերցնելով նրան զգացմունքների այն շրջանից, որոնց մենք բոլորս ընտելացել ենք, որոնցով մենք վշտանում և ուրախանում ենք: Ես կսկսեմ անձնական սիրուց, որպէս զի ձեր առաջ աւելի պարզ կերպով նկարուի մեղադրուողի յանցանքը, որ նա գործել է հասարակական սիրոյ դէմ:

— Երեւակայեցէք ձեզ մի սիրահարուած պատանի: Սիրած օրիորդը նշանակել է տեսակցութիւն: Պատանին երազում է այդ ժամի մա-

սին: Օրը պարզ է և տաք, բայց երեկոյան մօտ ցուրտը փչում է հիւսիսից, հաւաքւում են ամպեր և անձրևում է: Մեր պատանին մեծ դժուարութեան մէջ է: Նա իր կրկնակօշիկները տուել է կարկատելու, և այժմ վախենում է առանց կրկնակօշիկի դուրս գալ տանից. կարելի է հարբուխ ստանալ: Այդ ի հարկէ դատարկ բան է. բայց նա մի ինչ որ բժշկական գրքոյկի մէջ կարդացել է որ հարբուխը կարող է փոխուիլ բրօնխիտի, ապա անցնել թոքերին, առաջ բերել բորբոքում, գուցէ թարախալից բորբոքումն և վերջանալ մահով: Պատանին սրտնեղութեամբ նայում է պատուհանին, որի ապակիները բաղխվում են անձրևի կաթիլներից և դատում է այսպէս. «Խոհեմութիւն չէ, որ մարդ իր անձը ենթարկի այսպիսի վտանգի. նրան կարելի է վաղն էլ տեսնել, իսկ առողջութիւնդ, եթէ կորցնես, էլ յետ չի բերուի: Կարելի է գնալ և կառքով, բայց հակառակի պէս այսօր կօպէկ էլ չունիմ մօտս: Հարեանիցս մի քսան կօպէկ փոխ առնեմ... բայց անյարմար է, ինչ կը մտածի նա...: Կարելի է կառքով գնալ և կառապանին ասել, որ նա վաղը կրկնապատիկ վճար կ'ստանայ. բայց կառապանը կարող է հաւատ չընծայել ինձ և սկանդալ առաջ բերել: Գրաւ դնեմ նրա մօտ մի թէյի գդալ կամ ժամացոյցս, իսկ եթէ նա յետոյ չը վերադարձնի...»: Խոչընդոտների մի ամբողջ շարք է բացվում թշուառ պատանու առաջ. հարբուխը,

որ կարող է նրա թանկագին անձին մահ պատճառել. հարևանի կարծիքը քսան կօպէկ փոխ առնելու առթիւ, սկանդալը, որ կարող է առաջ բերել կառապանը, արծաթեայ գդալ կորցնելու վրտանգը: Մեր պատանին հերոս չէ. նա ինքն իւր մասին ասում է. «ես փոքրիկ մարդ եմ». խոչընդոտները չեն գրգռում նրա եռանդը, այլ ստիպում են կորանալ: Անիծելով անձրեւը, նա մնում է տանը, մխիթարուելով այն մտքով, որ «նա» կը գովի նրան իւր խոհեմութեան համար: Իսկ «նա» հետեւեալ օրը լսելով խոհեմ պատանեակի բացատրութիւնները, կը խնդրի, ի հարկէ, որ նա չը յաճախի նրա մօտ այլ ևս ոչ վատ և ոչ էլ լաւ եղանակին: Եւ իրաւ, այդ քնն տեսակ սիրահար է, որ հրաժարվում է իր սիրելուն տեսութեան գնալուց առաջին պատահած արգելքի պատճառով: Պատանին ասում է, որ սիրում է «նրան». բայց դա սիրոյ ողորմելի և խեղկատակ նմանութիւնն է և ոչ թէ սէր: Խոչընդոտների դէմ մղած կռիւն է միայն, այն կռիւր, որ թույլ չէ տալիս նահանջելու մասին մտածել անգամ, նա է, որ արտայայտում է սիրոյ ոյժը, որով պայմանաւորվում է սիրոյ յաղթանակը:

—Անցնում եմ այժմ սիրոյ մի այլ տեսակին: Երեւոսարդ այրին սիրում է իւր երեխաներին, գոնէ անկեղծօրէն հաւատացնում է որ այդպէս է. նրա երեխաները սակաւարիւն են, հիւան-

դոտ, նրանց սպասում է ողորմելի ապագայ և վաղաժամ մահ, եթէ մայրը հարկաւոր միջոցներ ձեռք չառնի: Բժիշկը յայտնել է նրան այդ միջոցները—մաքուր օդ և սննդարար կերակուր: Մայրը տանում էր երեխաներին զբօսնելու այն կանաչ բլրակի վրա, որ գտնվում է նրա բնակարանից ոչ հեռու, բայց կամակոր տխմարի մէկը արգելեց նրան այդ, և նա լուռութեամբ հնազանդուեց, որ նոր հոգսերից, նոր անախորժութիւններից ազատ մնայ: Նա մխիթարուեց այն մտքով, որ երեխայքը կարող են «տան պարտիզակում» զբօսնել, իսկ այդ պարտիզակ» ասածդ մի խոր արկղ է քարաշէն պատերով, որի յատակի վրայ ճուղած կանգնած են երեք եղևնի ծառ, իսկ ծաղկոցի փոխարէն բուրում է կեղտաջրի փոսը: Մայրը տալիս է երեխաներին օրեկան կէս բաժակ կաթ. երբ նրան նկատում են, որ դրանով առողջութիւն վերականգնել չի կարելի, նա պատասխանում է. «քնն անեմ. ես միջոց չունիմ. աւելի լաւ է գոնէ մի բան տալ, քան ոչինչ»: Բայց եթէ միջոցներ չը կան, առողջ, ուժգին սէրը միշտ կարող է նրանց ձեռք բերել: Այս մայրն էլ կարող է միջոցներ գտնել, բայց դրա համար հարկաւոր է հազար վերստ ճանապարհ գնալ երկաթուղով և ձիով, իսկ նա ջղային տիկին է. վախենում է երկաթուղուց, որովհետեւ երբեմն գնացքների ընդհարումն է պատահում. վախենում է կառապաններից, որովհետեւ կարող են սպանել նր-

րան: Նա կը հիւանդանայ և կը մեռնի այդչափ հեռաւոր և վտանգալից ճանապարհորդութեան արհաւիրքներից, իսկ երեխաների համար այդ աւելի վատթար կը լինի. ոչ, աւելի լաւ է քչով բաւականանալ...: Բայց, պարոններ, մթթէ սէր է այն խղճալի զգացմունքը, որ ընկճվում է արգելքների առաջ, ու չէ ստիպում մարդուն կռիւ մղել սիրելի էակի բախտաւորութեան համար: Ո՛չ, այդ մի ինչ որ սառն, անկերպարան բան է, ինչպէս ամպը. մի ինչ որ ողորմելի և անկենդան զգացմունք է, որ մարդու մէջ զարթեցնում է ցաւակցութիւն և զայրոյթ: Ահա այս մեռած սիրոյն է նմանում ժամանակակից ուսուցիչների և վարժուհիների այն սէրը, որ նրանք արտայայտում են դէպի հասարակ ժողովուրդը, վարժուհիներ, որոնց տիպիքական ներկայացուցիչն է մեղադրուողը: Նըրանք, իբրեւ մասնագիտութիւն, իրանց համար ընտրել են մանկավարժական գործունէութիւնը, հասկանալով, որ ժողովրդի բարօրութիւնը կախուած է լուսաւորութիւնից: Ինչպէս ամեն մի գործնական քայլում, այս գործումն էլ նրանք հանդիպում են խոչնդոտների, բայց նրանց դէմ կռիւ մղել նըրանք չեն ցանկանում: Նրանց սէրը դէպի ժողովուրդը այնքան թույլ է, որ կարող է արտայայտուիլ միայն, երբ ոչինչ արգելք չը կայ: Այդ պատճառով էլ նրանց ողջ գործունէութիւնը կայանում է միայն մանկավարժութեան պահանջներից շեղուե-

լու մէջ: Զիջման առաջին քայլն անելուց՝ նըրանք ասում են. «Է՛հ, սա մի դատարկ բան է. զիջել անհրաժեշտ է, որպէս զի կարողանանք օգտաւետ գործը մեր ձեռքում պահել»: Բայց հետեւաւ օր երեւան է գալիս մի ուրիշ «դատարկ բան», մի օր յետոյ՝ մի քանի այդպիսի դատարկ բաներ, իսկ այդ դատարկ բաների գումարը մինչ այն աստիճան աղաւաղել է ժողովրդի տգիտութեան սրտացաւների գործունէութիւնը, որ նրա նպատակը—մտաւոր զարգացումը—անհետացել է և նրա տեղը բռնել է միջոցը՝ ինքնաբաւարար գրագիտութիւնը: Եւ իրանք էլ զգում են այդ, բայց սփոփւում այս մտքով, «Բ՛նչ անենք. մենք գոնէ մի բան էլ է տալիս ենք ժողովրդին. իսկ մի բանը աւելի լաւ է, քան ոչինչը»: Զե՛ն յեշեցնում ձեզ այսպիսի մանկավարժները այն հարուստ վաճառականին, որ իրան ճշմարիտ քրիստոնեայ է երեւակայում, որովհետեւ մեծ տօներին եկեղեցուց դուրս գալիս ամեն մի աղքատի մի կօպէկանոց է տալիս: Եւ այս ինքնագոհութիւնը, այս «գոնէ մի բան»-ի հետ հաշտուիլը համարում են դէպի ժողովուրդը ունեցած սիրոյ արտայայտութիւն: Այո՛, դա այն սէրն է, որ վախենում է հարբուխից, երկաթուղուց և կառապաններից...: Եւ Բ՛նչ է ուսումնարանը այդ մանկավարժների համար, որոնք կարող են հաշտուիլ «գոնէ մի բան» սկզբունքի հետ: Մի քանսի հա-

մար ապրողստի միջոց է՝ միւսներին համար այնպիսի միջոց, որ լցնում է նրանց դատարկ օրը: Դաս աւանդելով, դատողութիւններ տալով թեք և ուղիղ գրութեան մասին, կամ այն նիւթի, թէ ինչ պէտք է կարդալ ժողովրդի համար, նրանք ազատվում են անգործութեան ձանձրոյթից: Նրանք անօդ տարածութեան մէջ կը զգան իրանց, եթէ գոցես նրանց ուսումնարանը, դադարեցնես նրանց յանձնաժողովների և խորհուրդների նիստերը...: Եւ ահա նրանք ուսումնարանի համար դողում են հէնց իրա—ուսումնարանի համար. նրանց հարկաւոր է ունենալ մի տուն «ուսումնարան» ցուցանակադրով, որտեղ կարելի լինէր ուսուցման գործողութիւնը կատարել, թէկուզ նա նպատակին չը հասցնի էլ. դրա համար էլ նրանք հաշտվում են «գոնէ մի բան» մտքի հետ և պահանջ չեն զգում հեռացնելու այն արգելքները, որոնք թույլ չեն տալիս իրանց ուսումնարանը մանկավարժութեան պահանջների հիմունքի վրայ դնելու: Նրանք յափշտակուած են միայն դասատվութեան գործողութեամբ որովհետեւ այդ նրանց բաւականութիւն է պատճառում և չեն հետաքրքրվում նրա հետեւանքներով: Նրանք գոհ են, որ զրազէտների թիւը մեծանում է, թէև ոչ նշանաւոր չափով: Բայց, պարոններ, կարո՞ղ է մի վարժուհի պնդել, թէ նա կատարել է իւր պարտականութիւնը, երբ նրա աշակերտները մասնակցում են խղերային անկար-

գութիւններին, վախենում են սատանալից և կախարդից, իսկ ժողովրդի կարիքներին վերաբերեալ հարցերը վճռում են՝ «Երևի այս է մեր ճակատագիրը» խօսքերով: Կարո՞ղ է ինքնագոհ լինել մի վարժուհի, երբ նրա աշակերտուհին պարծենում է, որ նա իւր ամուսնու գլխից դուրս է հանել նրա լիմարութիւնը, մի բառ, որ նա գործ է ածում «քննադատաբար մտածել» խօսքի տեղ: «Գոնէ մի բան»։ Ո՛հ, եթէ այս բառեր կրկնողները աւելի յաճախ տեսնէին ժողովրդական կեանքի տրագեդիան ոչ թէ բեմի վրայ, ոչ թէ վէպերի մէջ կամ ստատիստիքական աղիւսակներում, այլ իրական կեանքի մէջ... Միլիօնաւոր մարդկային արարածներ ծնվում են նրա համար միայն, որ կործանիչ չքաւորութեան պայմաններին զոհուին իրանց մանկութեան հէնց առաջին տարիներում: Միւս միլիօնները կենդանի են մնում. բայց թնչ է նրանց կեանքը: Դա անընդհատ մի չարչարանք է չը մեռնելու համար. մի աշխատանք, բայց ոչ այն, որ կենդանացնում է մարդուն, զարգացնում է նրա ընդունակութիւնները, որ տալիս է մարդուն ինքնուրոյնութեան զգացմունք, որ ուրախացնում է մարդուն ուրիշներին պատճառած օգուտով... — դա մարդուն ստրկացնող աշխատանքն է. դա «հողի» և «կուպօնի» սոսկալի իշխանութիւնն է, որ մարդուն մշակող անասուն է դարձնում: Մենք գիտենք, որ առանց գիտութեան, առանց քննական մտքի

եռանդուն աշխատութեան, երբէք վերջ չի ունենալ ժողովրդական կեանքի այդ սարսափելի տրագեդիան, և որ «Տողի ու կուպոնի իշխանութիւնը» կանհետանայ ժողովրդի խելահաս հաւաքական անձնաւորութեան առաջ միայն: Մարդկային անձնաւորութեան իրաւունքների գիտակցութիւնը վաղուց արդէն ապրում է ամենալաւ մարդկանց մտքի մէջ, բայց ոյժը այդ իրաւունքի կողմը չէ, իսկ առանց ոյժի և իրաւունքի համերաշխութեան չեն կարող իրականանալ մարդկային հանրակեցութեան իդէալները: Դիտելով երբեք գիտութեան լոյսը կը սփռուի ամբողջ աշխարհի վրայ, այդ թշնամիները կը միանան հոգեկան շաղկապով և իրաւունք—ոյժը երկրի մէջ կը հաստատէ այն, ինչով մարդիկ գերազանցում են կենդանիներէն — արդարութիւն: Ահա թէ ինչու «ժողովրդական լուսաւորութիւն» բառերը այնպէս երկրւղածութեամբ են արտասանվում: Դա ժողովրդի բաղդաւորութեան թալիսմանն է, իսկ ինտելլիգենցիան՝ այն կախարդը, որ պէտք է ժողովրդին տայ այդ: Բայց այդ թալիսմանը զօրաւոր է միայն այն ժամանակ, երբ նա տրվում է ամբողջութեամբ, կենդանի ձևով: Հաց թխել կարելի է և ծառի կեղևից, բայց այդ կը լինի հացի վնասակար կեղծիքը միայն: Վարելի է տարածել ուսում, կրթութիւն, որ մարդու մէջ քննադատական մտածողութիւն զարթեցնելու յատկութիւնից զուրկ է, բայց դա

ուսում չի լինի, այլ միայն նրա կեղծիքը, դա նման կը լինի մի գինու, որից հեռացրել են նրա ալիօհօլը, դա կը լինի օդ՝ առանց թթուածնի: Մեղադրուողը ղեկավարուելով «գոնէ մի բան» տալու սկզբունքով՝ իւր աշակերտներին մատուցանում է հոգեկան հացի կեղծիքը միայն. ես կարծում եմ, որ դա մի այնպիսի վարմունք է, ինչպիսին է կեղծ դրամով պարտք վճարելը:

— Մեղադրեալին այսչափ ծանր յանցանքի մէջ չէի մեղադրիլ ես, եթէ նա պատկանելիս լինէր թշուառների այն շրջանին, որ չէ կարողանում ջոկել բարին ու չարը, որոնց ողջ կեանքը անցնում է անգիտակցութեան մէջ: Ո՛չ, մեղադրուողը գիտէ թէ ինքը ինչ է անում: Նա կըրթուած մարդ է: Ուսուցման ծրագիրների քննութեան ժամանակ նա միանգամայն կանոնաւոր կերպով է բաժանում առարկաները երկուսի—մտածողութիւնը զարգացնող և նրան խանգարողներ: Նա լաւ հասկանում է սնոտիապաշտութեան վնասը. բայց թնջ ենք տեսնում մենք: Ներկայ գործի մէջ գտնուած տեղեկագրից (որ վերաբերում է նրա պարապմունքներին) երևում է, որ նա ինքն էլ աւանդում է սնոտիապաշտութիւն, միայն թէ դասից չը զրկուի: Դա մի յանցանք է, որ կատարվում է գիտակցօրէն: Մեղադրուողը գիտէ, որ իրաւաւորները և աշակերտութիւնները դուրս են գալիս ուսումնարանից առանց կանոնաւոր մտածելու կարողութիւն

ձեռք բերելու, և այս հանգամանքը չէ վրդովում նրա բարեհոգութիւնը, որովհետեւ նա ուսումնարանը սիրում է հէնց ուսումնարանի համար, գիրքը՝ գրքի համար. որովհետեւ ուսուցման գործողութիւնը գրգռում է նրա նեարդերը և ապրելու միջոց է տալիս: Նա ասում է, որ սիրում է ժողովուրդը, բայց նա իսկապէս միայն իրան է սիրում, քանի որ հոգեկան հացի փոխարէն նա ժողովրդին տալիս է այն կեղծիքը, որ կոչվում է «գոնէ մի բան»: Պա այն սէրն է, որ ոչ լուսաւորում է, ոչ տաքացնում: Բայց եթէ մեղադրուողը սարսափում է ժողովրդական կեանքի տրագեդիան տեսնելով՝ և գիտէ որ այդ կեանքի ողբերգական կողմը կարող է անհետանալ միայն քննադատական մտքի լոյսից, եթէ այդ իմանալով հանդերձ՝ նա դարձեալ հաշտվում է իւր աշակերտներին «գոնէ մի բան» տալու մտքի հետ, ինչպէս արդ պարզուեց դատաստանական քննութեան ժամանակ, ապա ես իրաւունք ունիմ նրան մեղադրելու ինչպէս մի վարժուհու, որ իւր պարտաւորութիւնները չէ կատարել միանգամայն գիտակցելով այդ բանը:»

Մի քանի վայրկեան լուռ էր ամբողջ դահլիճը, բայց յանկարծ թնդաց ուժգին ծափահարութիւններից...: Մարիա Իվանովնան, կարծես, քարացաւ...: Նա տեսնում էր, որ իւր ընկերուհիներից շատերը նոյնպէս շառագունուած գէմքերով բարձրաձայն արտայայտում են իրանց համակրանքը

դատախազին... Նա զգաց որ ամենքը թողել են իրան, և սարսափեց: Նա ցնցուեց պաշտպանի խօսքերից:

— Ես ենթադրում էի, սկսեց նա, իմ պաշտպանողական ճառը հիմնել այն բանի վրայ, որ մեղադրուողը «փոքրիկ մարդ է», որից չի կարելի մեծ բան պահանջել: Բայց ես համոզուեցի, որ նա չէ կատարում նոյն իսկ իւր «փոքրիկ գործը». նա մոռացել է ուսումնարանի նպատակը, մանկավարժութեան պահանջները: Ես նոյնպէս ճշմարտութիւնն եմ որոնում, ինչպէս և՛ դատախազը: Մեղադրանքը ես կանոնաւոր եմ համարում, այդ պատճառով էլ հրաժարվում եմ պաշտպանելուց:

Ինքը Մարիա Իվանովնան ոչ մի բառ չարտասանեց: Երգուեալների աւագը վերկացաւ տեղից և յայտնեց, որ ինքն և իւր ընկերները միաձայն հաւանութիւն են տալիս մեղադրանքին:

— Խօսքի հերթը ձերն է, դիմեց նախագահը դատախազին. թնչ պատժի է ենթակալ մեղադրուողը:

— Մի հատ արդար պատիժ կայ միայն, — ըսկսեց դատախազը. — այդ պատիժը գրուած չէ ոչ մի քրէական օրինագրքի մէջ, բայց նա միակ ուղղիչ պատիժն է: Խօսքս խղճահարութեան մասին է: Եթէ մեղադրուողը ինքն իրան մեղաւոր չէ ճանաչում, թնչ միտք ունի նրան որ և է բանով պատժել: Բայց կարծում եմ, որ զղջման արտասուքները եռ կը գան նրա սրտի մէջ և այսուհետեւ

տե նրա գործունէութեան նշանաբանը կը լինի ոչ թէ «գոնէ մի բան», այլ «բոլորը», «ամբողջը»:

— Մեղադրու՛ղ, ազատ էք դուք. կարող էք տեղ բռնել հանդիսականների մէջ, ասաց նախագահը:

Բայց Մարիա Իվանովնան չէր շարժվում տեղից: Սառնութիւն եկաւ նրա վրայ և ամօթից սառտիկ կարմրեց նրա դէմքը և պարանոցը...: Նա ուզում էր փախչել այդ դաճիճից...: Նա վեր թռուաւ իւր տեղից և... զարթեց:

Արեգակի ուրախ ճառագայթները խաղում էին նրա սենեակում:

— Ի՛նչ սարսափելի երազ էր, մտածեց Մարիա Իվանովնան. նրա սիրտը արագութեամբ բաբախում էր:

